

אוניברסיטת בר-אילן

**תפקידם של התפקודים הניהוליים וההתנהגות
המסתגלת באינטראקציה חברתית תקשורתית אצל
ילדים עם אוטיזם בעלי יכולת מילולית מצומצמת**

ליאור היישריק

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות

לשם קבלת תואר מוסמך

בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תשע"ו

רמת גן

תקציר

רקע תקשורת חברתית משמשת על מנת להעביר ולקבל מסרים חברתיים (Eigsti, de Marchena, Schuh & Kelley, 2011) לשם וויסות התנהגות, אינטראקציה חברתית ושיתוף חברתי (Maddox, 2010; Dykstra, Boyd, Watson, Crais & Baranek, 2012). ילדים עם ASD מראים עיכוב ושיבוש בהתפתחות התקשורתית חברתית (American Psychiatric Association, 2013) המשפיע בין היתר על השתלבותו של הילד בקרב חברת הילדים ופוגע בתחושת השייכות החברתית שלו (Hay, Payne, & Chadwick, 2004). המחקר הנוכחי עוסק בילדים עם אוטיזם (ASD- MVCwA-Minimally Verbal) שלהם יכולת מילולית מצומצמת (Autism Spectrum Disorder Children with ASD) ילדים אלו נעים בטווח שבין חוסר מוחלט של הפקת שפה דבורה או הפקת קולות והברות בודדות ועד רפרטואר מצומצם של עד כ- 30 מילים ומשפטים תבניתיים שבהם נעשה שימוש מצומצם ובהקשרים מוגבלים. (Whittaker, 2011; Kasari, Brady, Lord & Tager-Flusberg, 2013; Tager-Flusberg & Kasari, 2013). MVCwA מהווים כשלושים אחוזים מסך אוכלוסיית ה- ASD (DiStefano, Shih, Kaiser, Landa & Kasari, 2016). אף על פי כן, עד היום כמעט ולא חקרו את ההתפתחות התקשורתית חברתית שלהם בגיל בית הספר, למרות שבגיל זה המעורבות והדרישות החברתיות עולות באופן משמעותי (Fabes, Martin & Hanish, 2009).

מטרות המחקר הינן לבחון את תפקידם של התפקודים הניהוליים וההתנהגות המסתגלת באינטראקציה חברתית תקשורתית אצל ילדים בגילי בית הספר עם אוטיזם בעלי יכולת מילולית מצומצמת. זאת על מנת לנסות ולאפיין את הפרופיל התקשורתי חברתי של ילדים אלו ובכך להרחיב את הידע הקליני הדל הקיים אודות אוכלוסייה הטרוגנית זו ומאפייניה, ובהלימה לכך, להציע המלצות פרקטיות להתערבות חינוכית ולדרכי עבודה מותאמות.

השערות ושאלות השערת המחקר הראשונה הייתה שיימצא קשר בין פגיעה בתפקודים ניהוליים ליכולות תקשורתיות חברתיות לקויות אצל MVCwA. השערת המחקר השנייה הייתה שיימצא קשר בין התנהגות מסתגלת לקויה לבין יכולות תקשורתיות חברתיות לקויות אצל MVCwA. השערת המחקר השלישית הייתה שיימצא קשר בין תפקודים הניהוליים פחות פגועים להתנהגות מסתגלת טובה יותר בקרב MVCwA. שאלת המחקר הרביעית הייתה עד כמה כלל המדדים (מדדי הרקע- חומרת הלכות האוטיסטיות, הלכות החברתיות, הגיל הכרונולוגי, והיכולת

הקוגניטיבית ומדדי המחקר שבדקו תפקודים ניהוליים והתנהגות מסתגלת) יחדיו תורמים להסבר השונות של תקשורת חברתית. כמו כן, אלו מבין המשתנים תורם יותר להסבר שונות זה. והאם תרומתם של המדדים הקוגניטיביים, התפקודיים והחברתיים שונה בהתייחס לצעירים ולבוגרים.

שיטה המחקר הנוכחי הינו חלק ממחקר רחב יותר שבחן יכולות קשב משותף, שיח ושיתוף פעולה של MVCwA. במחקר השתתפו חמישים וארבעה ילדים, בטווח גילים הנע בין 92-182 חודשים. מדדי הרקע של משתתפי המחקר נאספו במבדקי הערכה בתחילת המחקר. הערכת התפקודים הניהוליים נעשתה באמצעות שאלון ה- BRIEF למורים שבחן את התפקודים הניהוליים השייכים לתחומי וויסות ההתנהגות והמטה קוגניציה. הערכת ההתנהגות המסתגלת נעשתה באמצעות שאלון ה- Vineland למורים שבחן את ההתנהגות המסתגלת בדגש על תחומי התקשורת והחיברות. הערכת התקשורת החברתית נעשתה באמצעות תצפית ה-

M-COSMIC-adp שכללה צילום בווידאו של אינטראקציית משחק חברתי עם ילד נוסף בתיווך של איש צוות מבית הספר. קידוד התצפית נעשה על ידי שני מעריכים שהינם אנשי מקצוע בתחום החינוך המיוחד. הקידוד התייחס לתפקיד התקשורתי של הילד באינטראקציה (האם היה אקטיבי או פאסיבי), לשותף התקשורת (איש הצוות, הילד האחר או הילד האחר ואיש הצוות יחד), לתפקוד התקשורתי של ההתנהגות שנצפתה (וויסות התנהגות, אינטראקציה חברתית ושיתוף חברתי) ולאופן התקשורת (מילולי, פעולה ובלתי מילולי).

תוצאות השערת המחקר הראשונה אוששה רק בחלקה. נמצא, שככל שיש לילד יכולות גבוהות יותר בחלק מהתפקודים הניהוליים וכן בכל שלושת המדדים המוכללים (וויסות התנהגות, מטה קוגניציה וציון כללי של התפקודים הניהוליים) כך היו יותר אינדיקציות לשיתוף חברתי במהלך האינטראקציה החברתית, ממצא התואם את השערת המחקר. כמו כן, נמצא קשר בין תפקודים ניהוליים לפעולות תקשורתיות. כלפי הילד האחר וכלפי שני המשתתפים יחד נמצא שפגיעה בתפקודים ניהוליים מטה קוגניטיביים קשורה לפחות פעולות, ממצא התומך אף הוא בהשערת המחקר. תמונה הפוכה מצטיירת כלפי איש הצוות. נמצא קשר בין תפקודים הניהוליים מונמכים (המטה קוגניטיביים ותפקודי וויסות ההתנהגות) ליותר פעולות, ממצא העומד בסתירה להשערת המחקר. ממצא נוסף עוסק בכך שפגיעה בתפקודים ניהוליים מטה קוגניטיביים קשורה לירידה בהפקת מבעים מילוליים באינטראקציה מרובת משתתפים זאת בהלימה עם השערת המחקר.

השערת המחקר השנייה אוששה ביחס לכל רכיבי התקשורת החברתית שנמדדו (שותף התקשורת בזיקה לתפקידו התקשורתי, התפקוד התקשורתי ואופן התקשורת). ככל שההתנהגות המסתגלת, בדגש על תחום החיברות, טובה יותר כך נצפו פחות התנהגויות פאסיביות במהלך האינטראקציה עם איש הצוות. בנוסף, התייחסות אקטיבית לשני שותפי התקשורת נמצאה בקשר עם התנהגות מסתגלת טובה יותר בתחום החיברות, בדגש על משחק ופעילות פנאי ועם התנהגות מסתגלת טובה יותר באופן כללי. כמו כן, נמצא שככל שההתנהגות המסתגלת טובה יותר כך היו מקרים רבים יותר של שיתוף חברתי במהלך האינטראקציה. ריבוי אופני תקשורת נמצא אף הוא בקשר עם תחום החיברות, בדגש על משחק ופעילות פנאי.

השערת המחקר השלישית אוששה אף היא. נמצא שבקשר בין תפקודים ניהוליים להתנהגות מסתגלת מסתמן שככל שהתפקודים הניהוליים המטה קוגניטיביים יעילים יותר כך ההתנהגות המסתגלת בתחום המשחק והפנאי הינה טובה יותר. בנוסף נראה שמבין התפקודים הניהוליים המטה קוגניטיביים רכיב ארגון הסביבה הינו רכיב משמעותי בקשר עם כלל תחום החיברות של ההתנהגות המסתגלת ועם רכיביו (יחסים בין אישיים, משחק ופעילות פנאי ופתרון בעיות).

ניתוחי הרגרסיה תרמו להסבר השונות הן של תפקידו של הילד באינטראקציה (התנהגות אקטיבית ופאסיבית) והן להסבר התפקודים התקשורתיים (וויסות התנהגות, אינטראקציה חברתית ושיתוף חברתי). להסבר השונות של התנהגות הפאסיבית תרמו בעיקר חומרת הלקות וההתנהגות המסתגלת, ולהסבר השונות של ההתנהגות האקטיבית תרמו בעיקר ה IQ המילולי והאינטראקציה בין הגיל ל IQ הביצועי. רק בקרב הצעירים נמצא קשר מובהק המעיד על כך ש IQ ביצועי גבוה מנבא התנהגות אקטיבית נמוכה.

להסבר השונות של התפקוד התקשורתי וויסות התנהגות תרם בעיקר משתנה חומרת הלקות, להסבר השונות של אינטראקציה חברתית תרמה בעיקר האינטראקציה בין גיל ל IQ ביצועי אך שני הקשרים לא נמצאו מובהקים. להסבר השונות של שיתוף חברתי תרמה בעיקר האינטראקציה בין הגיל לתפקודים הניהוליים. רק בקרב הצעירים נמצא קשר מובהק המעיד שתפקודים ניהוליים טובים יותר מנבאים יותר שיתופים חברתיים באינטראקציה.

מסקנות למחקר זה תרומה קלינית משמעותית. על בסיס התוצאות שהתקבלו ניתן לשרטט פרופיל חברתי תקשורתי של אוכלוסיית ה MVCwA בגיל בית הספר. לידע החדש שעולה ממחקר זה משמעותיות יישומיות לעבודה החינוכית.

המחקר הנוכחי תורם לידע הקיים ומוסיף כי יכולת התנהגות מסתגלת נמוכה, לקות חמורה יותר ותפקודים ניהוליים נמוכים הינם המנבאים של התנהגות פאסיבית במהלך אינטראקציה חברתית.

המחקר הנוכחי מצא קשרים רבים בין התפקוד הניהולי ארגון סביבה להיבטים שונים של התנהלות חברתית תקשורתית בקרב MVCwA, ומדגיש את החשיבות של סביבה מאורגנת כסביבה תומכת להצלחת תקשורת חברתית בקרב ילדים אלו. ייתכן שהארגון החיצוני הינו מנגנון פיצוי על העדר יכולת הארגון הפנימית. מומלץ אם כן, לשים דגש מצד המטפלים והמחנכים על סביבה מאורגנת ככל האפשר על מנת לקדם תקשורת חברתית.

המחקר הנוכחי מצא קשר בין התנהגויות של שיתוף חברתי לתפקודים הניהוליים ובתוך כך לרכיב וויסות התנהגות בדגש על שליטה רגשית ולמטה קוגניציה בדגש על ארגון ובקרה שנמצאו קשרים להצלחה באינטראקציות עם עמית או עם עמית ומבוגר יחד. השיתוף החברתי נמצא קשור גם לתחום החיברות של ההתנהגות המסתגלת. יתרה מכך, נמצא שבקרב צעירים הן תפקודים ניהוליים תקינים יותר והן התנהגות מסתגלת טובה יותר מנבאים שיתופים חברתיים רבים יותר. לפיכך, מומלץ לקדם תכניות התערבות בבית הספר היסודי השמות דגש על חיזוק וטיפול אסטרטגיות לוויסות התנהגות בדגש על שליטה רגשית, ועל ארגון הסביבה ובקרה. זאת לשם טיפוח יכולת השיתוף החברתי.

במחקר אף נמצא קשר בין התפקודים הניהוליים המטה קוגניטיביים להתנהגות מסגלת מתחום החיברות של משחק ופעילות פנאי. לפיכך, מומלץ לבנות תכניות התערבות לחיזוק יכולת המשחק לצד שכלול ותרגול התפקודים המטה קוגניטיביים.

המסקנה האחרונה של מחקר זה נוגעת לקשר הייחודי של MVCwA עם המבוגר המטפל. ייתכן והמבוגר משמש עבורם גורם מווסת חיצוני והם נשענים עליו לשם פיצוי על הפגיעה בתפקודים הניהוליים המווסתים הפגועים. ברמה הפרקטית, לנוכחות המבוגר תפקיד משמעותי בהצלחה החברתית של MVCwA. אך לצד זאת, יש לקדם תכניות התערבות לטיפול וויסות עצמי על מנת להפחית את התלות במבוגר.